

ETIČNE DILEME, ALI KOGA ZANIMA?

Pogovor s prof.
Sarah Banks

(Foto: arhiv prof. Sarah Banks)

Sarah Banks je profesorica na Univerzi v Durhamu (Anglija), na šoli za uporabne družbene vede. Tam je tudi vodja raziskovalnega centra, na univerzi pa sovodja centra za družbeno pravičnost in skupnostne akcije. Je soustanoviteljica in sourednica znanstvene revije *Ethics and Social Welfare*. Med drugim je avtorica številnih knjig in člankov o strokovni etiki, bila je vključena v razvoj in revizije številnih etičnih kodeksov, njeno delo pa obsega skupnostno socialno delo in delo z

mladimi. Je pobudnica Evropskega programa etike za socialne poklice (European Social Ethics Programme – ESEP).

Več let že delujete v Evropskem programu etike za socialne poklice. Nam lahko predstavite program – njegov namen in delovanje?

Projekt je že v svojem enajstem letu in še vedno poteka. Mislim, da je pravi dosežek, da nam ga uspeva izvajati že tako dolgo. Ta hip se ukvarjamo s knjigo etičnih primerov in komentarjev, ki smo jih zbrali z vsega sveta – iz Evrope smo se tako rekoč razširili na ves svet. Vse skupaj se je začelo leta 1998 v Bruslju, na seminarju, ki ga je organizirala Skupina učiteljev na področju socialnega (FESET), združenje šol, kjer se usposablajo socialni pedagogi, ne socialni delavci. Na seminarju sem objavila poziv: »Etične dileme – ali koga zanima?« in dodala kratek primer etične dileme. Na moje presenečenje se je okrog moje mize zbralo deset ljudi in od samega začetka smo bili odločeni, da bomo ustvarili skupen projekt: da bomo zbirali primere. Tako smo izbrali šest primerov iz različnih držav in jih predstavili svojim študentom. Ti so v zvezi z njimi odgovarjali na vprašanja. Skupina se je še razširila in na lepem je sodelovalo že 15 držav. V vsaki od njih je po šest študentov preučilo primere, njihove odgovore pa smo prevedli v angleščino.

Ker sem bila edina v skupini, katere materni jezik je angleščina, so vsi odgovori prispeli do mene: dobila sem takšen velik kup, ogromno gradiva. Vse skupaj sem prinesla v London. Tam smo se srečali leta 1999. Odločili smo se, da zgolj individualna mnenja in odgovori niso dovolj, ampak da bi morali narediti video projekt. Ideja francoskega kolega François Gilleta je bila, da bi morali narediti video posnetke skupin študentov in študentk, ki razpravljajo o primerih, da bi tako spremljali njihovo interakcijo.

Naslednjič smo se srečali v Københavnu in vsak je prinesel svoj video. Skupaj smo si jih ogledali. Imeli smo tudi portugalsko skupino in smo lahko spoznavali Portugalce – veliko je bilo razpravljanja, argumentiranja, vznesenosti.

Večina nas ni razumela portugalsko, lahko pa smo videli, kaj se dogaja. Bila je tudi finska skupina (pravzaprav sem odšla na Finsko in smo film posneli skupaj) – govorili so v angleščini, zato je šlo nekoliko počasneje, pa vendar smo lahko opazovali, da se niso med seboj prekinjali, gledali so drug drugega, se poslušali in prišli do zelo konstruktivnih in pravnih sklepov. Zelo zanimivo je bilo razmišljati o načinih, na katere so delovale razprave v različnih državah. No, seveda je preprosto stereotipizirati različne narode, a ta poskus nam je dal gradivo, ki je vključeval dialog o etičnih temah in video zapise neverbalne komunikacije.

Potem smo se srečali v švicarskih Alpah. Odločili smo se, da naredimo knjigo o tem, kako bolj poglobljeno delati z etičnimi primeri, kako poučevati etiko, predstavila naj bi različne metode za poučevanje etike. Vsak je nekaj prispeval. Knjiga ima naslov *Učenje praktične etike za socialne poklice* in jo je leta 2003 objavil FESET. Knjiga je zahtevala veliko naporov, saj so vsi morali pisati v angleščini, jaz pa sem bila spet edina, ki je odlično obvladala angleščino. Potrebna je bilo kar nekaj uredniškega dela.

Zelo radi smo se srečevali, zato nismo želeli, da bi skupina razpadla. Ampak potrebovali smo nov projekt. Spomnila sem se naslednje nore ideje za še eno knjigo: knjigo primerov. V Evropi še ni bila objavljena knjiga, v kateri bi bili zbrani primeri s področja socialnega dela. V Ameriki obstajajo knjige primerov, ki jih je mogoče uporabljati na področju medicinske etike, etike v zdravstveni oskrbi in etike v socialnem delu. Ideja mi je res všeč: imaš primer, zgodbo, pripoved o težavni situaciji. Potem prosiš eno ali dve osebe, da primer komentirata. Komentar napiše ne le socialna delavka, ampak tudi uporabnica. Takšne primere smo zbirali in to je na kratko o naši skupini.

Na začetku je torej šlo za idejo, da bi socialne delavke in študentke socialnega dela poslale primere, potem bi se jih analiziralo in šlo po korakih skozi, rezultat bi bile nekakšne ugotovitve. Vključili bi se strokovni delavci, tudi iz drugih poklicev. Ampak na koncu gre pravzaprav za razreševanje dileme?

Ne nujno razreševanje. Bolj ugotavljanje, katere so, na podlagi komentarjev, pogloblitve plati posameznega primera. Lahko gre za primer mlade osebe, ki jo starši zlorablajo, in se odločamo, ali bomo prelomili obljubo molčečnosti. Mlado osebo bi lahko prosili, da napiše razmišljanje, komentar, ali socialno delavko ali zdravstvenega tehnika, da bi napisal, kaj misli, da so pogloblitve teme v tem primeru. Blaginja mlade osebe nasproti pravicam mlade osebe do zaščite. Ne gre torej nujno za razreševanje dileme, ampak za razpravo o primeru, o platih primera. Gre tudi za to, da se predstavijo različni pogledi – psihiater bo verjetno zapisal druge vidike kot socialni delavec. Pomembna je tudi kontekstualizacija, zato smo komentatorje iz različnih držav prosili, naj zapišejo nekaj malega o kontekstu, iz katerega izhajajo.

Kaj pa tam, kjer se diskurz o etiki še ni začel: kaj bi bilo dobro izhodišče?

Mislím, da je najboljši način vselej začeti z izkušnjami študentov. V nekaterih državah, npr. pri nas v Angliji, pridejo študentje in študentke na našo fakulteto že z nekaj izkušnjami. V prvem letniku so lahko izhodišče njihove osebne etične zadrege ali vprašanja, ki jih imajo prav vsi, npr., ali si se slabo počutil, ko si se zlagal. Ali pa so izhodišče vprašanja o nepravilnosti in človekovih pravicah.

Tako se začne z osebniimi primeri in idejami, potem pa napredujemo do vključevanja etičnih teorij, ki nam pomagajo razumeti, zakaj gre za konflikte interesov ali pravic. Ko pa odidejo na prakso, pa jih že lahko prosimo (tako kot si jih ti, Ana), da zapišejo primere, s katerimi so se srečali. Prav zanimivo je, kako študentje in študentke po navadi vedo, kaj je etični primer, ni treba veliko pojasnjevati. Pogosto gre za vprašanja poklicne vloge, kaj je treba v določeni situaciji storiti, kaj lahko naredim. Če sem priča primeru slabe prakse, ali lahko kaj storim, čeprav sem le študent? Študentke in študenti o tem radi govorijo in razpravljajo z drugimi v skupini – delo v skupini je namreč zelo pomembno.

Pri vsem tem je pomembno, da gre za dialogični proces. To je pravzaprav to, v čemer naj

bi bili kot socialni delavci in delavke dobri, ustvarjanje prostora, zaupanja in možnosti, da so ljudje drug drugemu izziv, vendar da si tudi prisluhnejo, z vsem srcem prisluhnejo in da so ustvarjalni. Pogosto se namreč v razpravah o etičnih vprašanjih pokažejo mnenja, za katera nekateri mislijo, da so rasistična, seksistična, homofobična ipd. – in s tem je treba znati ravnati. Včasih se nam namreč zdi, da gre pri etiki le za osebne poglede, ne za politike. Vendar menim, da je etika zelo povezana s politikami, še posebej kadar gre za vprašanja diskriminacije in izključevanja, pri katerih se pokaže, kaj je vrednota v življenju, kako vrednotimo človeška bitja, kako vidimo druge ljudi. To je preprosto pokazati npr., če pogledamo samo izvod kakšnega časopisa. Včasih si s študenti pogledamo zadnji časopis in v vsakem se najde kaj, kar ima etične implikacije. Pogledamo, kaj pomenijo »politične teme« oz. kako jih je mogoče »brati« ob upoštevanju etičnih načel in vidikov.

Kakšen pa je dober pedagog na področju etike v socialnem delu? Verjetno obstajajo v zvezi s poučevanjem etike in razpravo o etičnih primerih tudi pasti, npr. nevarnost moraliziranja.

Moraliziranje ali celo dajanje sodb je gotovo ena od nevarnosti. Težko je potegniti mejo. Čeprav bi radi slišali vsa mnenja in spodbudili študente, naj izrazijo svoje poglede in vidijo vse plati določene zgodbe, bo na koncu vsak od nas imel svoj pogled na stvar in svojo idejo o tem, kaj bi v danih okoliščinah storil. Pa vendar, nekatere stvari so v skladu z vrednotami socialnega dela napačne. Rasističnega vedenja, mnenj in izražanja npr. ne moremo sprejeti. Zato moramo v takih primerih kot učitelji prevzeti vlogo tistega, ki izobražuje, in kratko malo reči: »No, pa poglejmo naše vrednote,« in se vrniti k vrednotam socialnega dela in se opreti nanje in se vprašati, k čemu nas zavezujejo.

Včasih je namreč prelahko poskusiti biti nevtralen, treba je zavzeti stališče! Seveda gre za spoštovanje pogledov vsakega posameznika,

pa vendar je treba nanje gledati kritično. Tako pogosto študentje izzovejo drug drugega in takrat je potrebna še večja pazljivost. Treba je namreč slediti procesu – etika pomeni tudi proces. Proces spoštljivega in potrpežljivega razpravljanja študentk in študentov, učenja drug od drugega, poslušanja in usmerjanja pozornosti, podobno kot v vsaki socialnode-lavski situaciji.

Bi lahko rekli, da se študentke in študentje zavedajo, da je etika del njihovega poklica, ali pa se srečujete tudi s socialnimi delavkami in delavci, ki ne vidijo pomena v ukvarjanju s takšnimi vprašanji, še posebej danes, ko govorimo o menedžerializmu in birokratizaciji poklica?

Študentke in študentje po navadi vidijo smisel v etiki. Izobraževanje za ta poklic tako ali tako začnemo s pogovorom o tem, kaj pomeni poklic socialne delavke, kaj pomeni biti socialni delavec in katera so osrednja načela tega poklica – začnemo torej z načeli in vrednotami. In večina tistih, ki se vključi v študij socialnega dela, je to storila zato, ker zares želijo svet spreminjati na bolje – no, njihovi motivi so sicer različni, a zagotovo ne pridejo zaradi denarja ali družbenega statusa. Lahko da imajo drugačna pričakovanja, lahko da bodo izvajali samo vlogo družbenega nadzora ali skrbstvene funkcije, ampak največkrat gre tudi za nekakšno predanost ustvarjanju sprememb in zagotavljanju pomoči ali oskrbe.

Seveda se v zvezi s tem pojavijo tudi ovire – ena od njih je zagotovo izgorelost pri tistih, ki so v poklicu že dolgo. Študentke in študenti pa po navadi trčijo ob način dela v določeni organizaciji, ki je lahko npr. menedžerialističen, se pravi, da sili k temu, da se uporabnike obravnava kot primere ali številke, ne da bi jim lahko zagotovili potrebno pomoč. Največkrat imajo jasno sliko o tem, kako bi delo moralo potekati, kako bi morali ravnati in kako želijo ravnati, a hkrati vidijo, da ne morejo, saj npr. ni denarja, ni časa in nimajo dovolj moči. Stvar je še hujša, če je njihov mentor nekdo, ki je že popolnoma izgorel, ki opravlja svoje delo zelo

mehansko. To je eden od osrednjih problemov.

Opravila sem veliko intervjujev s socialnimi delavkami in delavci, ki delajo že dolgo. Večina od njih zelo dobro ve, kaj bi socialno delo moralo biti in zakaj so sami prišli v socialno delo, vendar so zelo razočarani, saj ne morejo opravljati tega, kar menijo, da bi bilo prav. V angleščini imamo izraz *moral distress*, moralna stiska, ki govori o tem, da veš, kaj bi bilo potrebno, pa tega ne moreš storiti, in se ob tem počutiš slabo. Mislim, da je to nekaj zelo težavnega za socialne delavke in delavce ter študentke in študentke: ko v praksi vidiš, da ne moreš delati tistega, za kar si bil izučen. Še posebej težko je to zato, ker so socialne delavke in delavci, ko pridobijo kvalifikacijo, večinoma takoj prepuščeni delu, ne tako kot npr. v medicini, kjer so med stažem še mentorstva. Prav zdaj se v Britaniji bojujemo za to, da bi takoj po diplomi še dobili podporo, mentorstvo, da ne bi bili takoj sami v poklicu, kljub delu v timih.

Kaj pa »etični relativizem«, sploh v zvezi z etično občutljivostjo? Se vam zdi, da je včasih mogoče zaslediti tudi slepo upoštevanje uporabnikovih želja ali navad, čeprav to pravzaprav lahko pomeni tudi prelaganje odgovornosti, pa tudi seveda, da ne želimo nezadovoljnih uporabnikov?

Res, to se lahko zgodi celo v imenu krepitve moči uporabnikov. Gre res za proces krepitve moči ali le za to, da obremenimo uporabnico, uporabnika, prelagamo nanjo težo odločitve tudi npr. pri stvareh, pri katerih morda ne bi bilo prav, da se odloči sama? Mislim, da je obdobje socialnega dela, v katerem smo zdaj, zelo težavno. Pomembno je, da spoštujemo uporabnike in omogočamo ljudem, da živijo življenje, kakršnega želijo, hkrati pa izvajamo tudi vlogo skrbnikov. Mislim, da je pomembno, da smo vedno odkriti z uporabnicami in uporabniki: da povemo, zakaj je morda nekaj treba storiti. Seveda gre vedno za vprašanja moči. Na področju varstva otrok in mladostnikov ali duševnega zdravja je vedno zelo jasno, da socialni delavec vstopa v odnos z

več moči. Tu je tudi zelo jasno, da bo socialna delavka ukrepala, da bo morala npr. odvzeti otroka, in tako že ve, da bo ona tista »slaba«. Seveda pa po navadi želimo biti tisti »dobri«.

V angleščini imamo izraz, ki velja še posebej za delavce na področju varstva otrok in mladostnikov, kadar gredo na terenski obisk k družini, kjer se dogajajo slabe stvari, nasilje, zlorabe, kjer bo torej treba ukrepati: rečemo, da si »potrkal na vrata z mokro gobo« – torej, pravzaprav neslišno: »Oh, žal ni bilo nikogar doma. Šla sem pogledat, ampak nihče mi ni odprl.« Izogibanje temu soočenju prepoznajo tudi uporabniki, na neki konferenci je uporabnica pripovedovala o tem, da je njena socialna delavka sicer prihajala, stopila iz avta, medtem ko se je sama odpravila k vratom, da bi ji odprla, pa je že ni več bilo. Uporabnica je torej v socialni delavki prepoznala strah. Res gre za strah in gotovo ga je še več na začetku poklicne poti. Socialne delavke in delavci imajo namreč velike odgovornosti in naloge. Včasih si je treba priznati, da s katerim od uporabnikov ali uporabnic težko delamo tudi zaradi pogledov, ki jih ta oseba ima, ali zaradi pogledov, ki jih imam jaz kot socialna delavka. Tu sta zelo pomembna supervizija in delo v timu, da pri težavnih odločitvah nismo sami. Na koncu se mora seveda socialna delavka sama odločiti, kako bo ravnala, vendar zelo pomagajo razpravljanje z drugimi, izmenjava idej, skupinska refleksija. Vsaka delavka potrebuje podporo, potrebuje pa tudi kritičnost, plati drugih zornih kotov, tudi to, da ti drugi rečejo npr.: »Ne, to pa ni sprejemljivo! Tako ne moreš ravnati!«

Gre za kompleksnost poklica, na katero med študijem socialnega dela še nismo pripravljene, še ne vemo, kako obsežna je. Kaj je vloga izobraževanja pri razvijanju posameznikove osebnosti? Lahko opazite razliko med študenti in študentkami v prvem letniku in v zadnjem – se kaj spremeni? Pridobijo le kompetence ali se tudi razvijajo, spremenijo?

Osebnostno je to zame zelo zanimivo vprašanje. Ne bi mogla natančno reči, ali se ljudje zares spremenijo ali ne. Ampak, kot učitelji vidimo,

da gre verjetno vsak posameznik skozi drugačen proces. Npr., študentom, ki starejši pridejo na univerzo (začnejo s 25, 30, 35 leti), pogosto pomeni uspeh, da so se vpisali na univerzo. To je zanje nekaj, za kar so morda mislili, da jim ni dosegljivo, in potem se jim začne odpirati nov svet. Za nekatere študente in študentke že sam proces učenja in spoznavanja drugih študentov pomeni veliko transformacijo. Postanejo bolj politično osveščeni, naučijo se bolje izražati, pridobijo si samozavest.

Pred 10, 15 leti smo imeli veliko več študentov v zreli dobi, ki jim je ta študij pravzaprav pomenil »drugo kariero« – pred tem so lahko delali v industriji, rudarstvu ali ladjedelništvu, potem pa so izgubili službo in si poiskali novo pot v poklicih pomoči. To je zares pomenilo veliko življenjsko preobrazbo. Na določen način je bilo to tudi hudo: številni zakoni so npr. razpadli, ker je eden od partnerjev začel hoditi na univerzo, se učiti novih stvari, postal pravzaprav drugačna osebnost.

Tudi poklicna identiteta mlajših študentov, ki pridejo na univerzo z 19 leti, se razvije, tako znotraj študentske skupine kot zaradi dela učiteljev. Razvije se določena kultura: berejo o socialnem delu, o delu z mladimi, praktično se usposabljaajo ... Zdi se mi pomembno spodbujati refleksijo o razvijanju poklicne osebnosti in se spraševati: »Kdo sem jaz kot socialna delavka?« na podlagi tega: »Kdo sem jaz kot posameznica?«

Menite, da bi lahko to poklicno identiteto še okrepili?

Zahtevno vprašanje: po mojem mnenju je odvisno predvsem od situacije v vsaki posamezni državi, kakšni so sistemi, ki ponujajo poklicne kvalifikacije, kje se je mogoče usposabljaati. V Sloveniji imate veliko prednost, ker izobraževanje za socialno delo poteka v okviru univerzitetnega študija, saj to takoj da študiju višji status. Vendar, socialno delo je prav posebno področje, saj delamo z ljudmi, ki so najrevnejši, ki jih družba vidi kot žrtve ali kot problem. Pripisuje se jim krivda, viktimizira se jih in tako se tudi ljudem, ki z njimi delajo,

pripisuje nižji status. Zato mislim, da socialni delavci nikoli ne bodo imeli takšnega statusa kot npr. pravniki in zdravniki. Ampak ali sploh hočemo takšen status? Morda je le lažen up misliti, da moramo imeti prav tak status. Zagotovo bi bilo koristno za ljudi, s katerimi delamo, če bi socialni delavci imeli več moči in vpliva, saj bi tako lahko vplivali na to, da bi družba postala pravičnejša in bi razvili boljše storitve za ljudi, ki jih potrebujejo. Kljub temu na to vprašanje ni preprosto odgovoriti brez radikalne reorganizacije družbe. Lahko pa v tej smeri vsaj delujemo. Mislim, da to lahko vidim tudi tukaj, v Ljubljani, kjer imate dobro izobraževanje, nekaj kakovostnih profesorice, ki raziskujejo, so vključene v pomembne raziskave – domače in na ravni EU, tudi širše. To je potrebno, ne? Mislim, da prav raziskovanje pomeni korak naprej. V številnih državah je socialno delo zelo mlada akademska disciplina in tam raziskovanje še ni stalnica. A prav raziskovanje po mojem mnenju pomeni pot naprej – socialne delavke in delavci bi morali izvajati več raziskav, ki so relevantne in pomembne tako za delo na univerzah kot za oblikovalce javnih politik. To pomeni zelo dobro pot naprej.

Katere izzive izobraževanju in praksi socialnega dela bi danes posebej poudarili?

Poučevanje etike mora biti vpeto v prav vse predmete študija socialnega dela. Moramo jo seveda obravnavati tudi ločeno, da bi razumeli, kaj so etična vprašanja, vendar mora biti vse-skozi del učenja. Poleg tega je pomembno, da vsak študent in študentka raziskuje svoje vrednote in svojo lastno osebnosti, in s tem je treba začeti že na samem začetku. To je morda enako pomembno, če ne še pomembnejše kot učenje tehnik in spretnosti, kot znanstveno učenje.

V Združenem kraljestvu, kot verjetno tudi drugje, je situacija takšna, da je izobraževanje usmerjeno na cilje: študentke in študenti morajo osvojiti posamezne spretnosti in kompetence (kakor po seznamu). Gre torej za to, kaj lahko naredim, ne pa, kdo sem. Pozornost pa bi bilo treba preusmeriti na vprašanja, kot npr.: »Kdo

sem jaz v vlogi socialne delavke? Kakšne so moje vrednote? Kakšna osebnost bi rada bila? Del kakšnega sveta želim biti?» A to ni tako velik izziv, kot se morda zdi. Potrebne bi bilo le nekaj več fleksibilnosti zakonodajalcev in visokega šolstva.

Pa vendar, trenutno stanje je povezano s širšimi družbenimi trendi, ki so usmerjeni v merjenje, utilitarnost in tehnične zahteve; s svetom, ki ceni predvsem materialne vrednote. Kje se znajdemo socialne delavke v odnosu do velikih političnih vprašanj, npr. globalnega segregiranja, naravnih nesreč? Dobro bi torej bilo, če bi se v prihodnosti izboljšal položaj poklica socialnega dela tako, da bi imeli več moči, več glasu, saj imamo veliko dobrih vrednot in humanističnih idej in smo poklicno naravnani k družbenim spremembam. Vse to moramo udejanjati v praksi! To pa pomeni več povezav z evropskimi in lokalnimi oblastmi, najti način za dialog s politiki ter se vključevati v kampanje za družbene spremembe in jih voditi. To so počele prve socialne delavke, npr. Jane Addams, saj so se prepoznale v široki vlogi. Ta širša vloga vključuje aktiviste, politike, akademike, pa tudi tiste, ki delajo v praksi socialnega dela. Današnji trendi nas silijo v fragmentacijo naših življenj in poklicev, pa vendar mislim, da je mogoče uresničevati širše cilje. Je mogoče, čeprav zahteva veliko truda.

**Ana Marija Sobočan,
Heidrun Wulfekühler**

Prevedla: Ana Marija Sobočan